

"משל המערה" נוסח עגנון

(על "מעשה העז" ומקבילותיו)

מאת אילנה גולדשטיין

"מעשה העז", שעוסקים ביהודים היראים שגרים בעיירות של אירופה, סיפורי "ספר המעשים" עוסקים ב"אדם המודרני", האוניברסלי. בניגוד לסגנון החסידי שבתחילה נראה פשוט ודורש ניתוח כדי לגלות את משמעויותיו, סיפורי "ספר המעשים" נראים מסובכים ובלתי-הגיוניים ודורשים ניתוח כדי להסביר את עלילותיהם המבולבלות.

למרות ש"מעשה העז" ו"ספר המעשים" מייצגים שני קצוות במגוון הספורים של עגנון אפשר להשוותם. בשניהם עגנון מנסה לתאר ב"אדם שנמצא בנסיבות מסויימות ואת התנהגותו בנסיבות אלו. עגנון מצליח בכך, מפני שהוא לא רק מתאר את האווירה הפיזית שבה נמצאת הדמות, אלא יורד גם לעומק תת-ההכרה של האדם וחוקר את כל ההשפעות הרגשיות שבחיי. עגנון כותב את סיפורי ספר המעשים כאילו נמצאים בתוך חלום פרוידיאני: המאורעות בסיפור מתרחשים בלי סדר הגיוני וכאילו בלי תכלית כמו חלומות. בעצם כל הבלבול הזה מהווה את המחשבות התת-הכרתיות של ה"אדם המודרני". בזה שהוא כותב את הספורים כך, עגנון מצליח להציג את ה"אדם המודרני" כמו שהוא – מסובך.

גם ב"מעשה העז" עגנון יורד לתוך תת-ההכרה של הדמויות, אבל בדרך שמתאימה לאופיים של תושבי העיירות במזרח אירופה יותר מאשר חלום פרוידיאני. אם החלומות כוללים את המחשבות שבהם מתעסק האדם, הרי יהודי מזרח אירופה תמיד חלמו על שיבת ציון. מחשבות אלו עזרו להם לשאת את נסיבותיהם הקשות. זה גרם לאידיאליזאציה של ארץ ישראל. שהיתה עבורם ארץ זבת חלב ודבש, במובן המילולי. ארץ שממנה העז יכולה לחזור

לגמרי מ"מעשה העז", "חמדת" הוא בעצם סיפור מקביל. סיפורי "ספר המעשים", שונים לגמרי מבחינה סגנונית מ"מעשה העז" אבל בהצצה שנייה רואים שיש אפשרות להשוות את הסיפור בקובץ זה – ל"מעשה העז".

חשוב להכיר בכך, שאפשר לתח את "מעשה העז" מנקודות מבט שונות. אפשר להבין אותו בהקשר להיסטוריה של העם היהודי; יכולים להבין אותו בהקשר להיסטוריה של איש מסוים בתוך ההיסטוריה היהודית (עגנון), וגם יכולים לקרוא אותו כסתם סיפור – פשוט "מעשה בזקן אחד".

לפני שעושים השוואה בין "מעשה העז" לדברים חיצוניים כדאי להבין את הסיפור עצמו. אחד מהדברים שהעסיקו את עגנון הוא "החזרה למסורת". החזרה הסופית שלו לדת מעידה על זה. דרך אחת שבה הוא מבטא את מחשבותיו בנושא זה הוא סגנון הסתיבה שלו, המאפיין אותו הוא הסגנון שבו נכתבו סיפורי חסידים ומדרשים. "מעשה העז" הוא דוגמה קלאסית לסגנון זה. הסיפור מתחיל ב"מעשה בזקן אחד..." התחלה כזו היא טיפוסית ל"מעשיות" חסידיים ומדרשים, שפעמים רבות מתחילים ב"מעשה ברבי פלוני..." וכדומה. המספר ב"מעשה העז" מדבר בגוף שלישי, גם זאת תכונה שמאפיינת את סוג הסיפור שעגנון מחקה, שימושו של עגנון בתנייך מוסיף למהימנות הדמויות יראות השמים, שבאופן טבעי עוסקות בדברי תורה.

הסגנון ה"חסידי" הזה שונה לגמרי מהסגנון שבו נכתבו סיפורי "ספר המעשים". למרות ששני סוגי הספורים נקראים "מעשים" ההבדל ביניהם מבחינה סגנונית הוא עצום.

עגנון כותב את סיפורי "ספר המעשים" בגוף ראשון ונותן בכך טון חדש לסיפורים. בניגוד לסיפורים כמו

עשה העז הוא אחד מהסיפורים המפורסמים ביותר של ש.י. עגנון. לכאורה הוא סיפור פשוט מאוד – כמו מעשה. קל לזכור ולספר את העלילה הפשוטה והתמימה, ולכן היא סיפור אידיאלי לילדים. עם זאת, כמו הרבה סיפורים "פשוטים", "מעשה העז" מסובך יותר משנדמה לקורא בראשונה ובעל משמעויות עמוקות.

הבנה אמיתית ושלמה של "מעשה העז" דורשת קריאה בין השורות. צריכים להכיר את הסגנון ה"חסידי" שבו עגנון כותב את הסיפור ולהבין למה הוא כותב בסגנון זה. צריכים להבין את שימוש הלשון והרמז התנכיי שבעזרתם עגנון מעשיר את סגנונותיו ונושאים. בעצם צריכים לנתח את ספור "מעשה העז" ביסודיות כמו שמדקדקים בפרק של תנ"ך, להתרכז בכל מלה ומלה ובכל רעיון עד שמגיעים לתמצית.

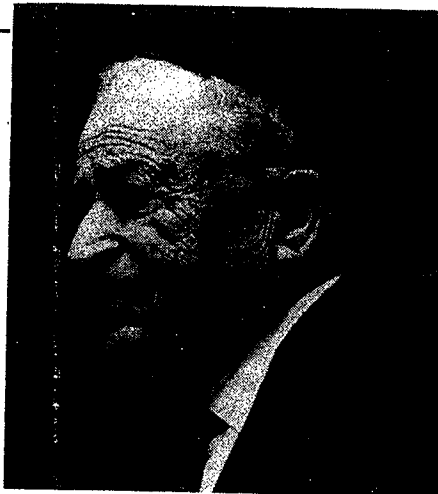
יש גם לקרוא את "מעשה העז" בהשוואה לסיפורים אחרים של עגנון או סיפורים שקשורים לסיפוריו. שלושה סיפורים שאפשר להשוותם ל"מעשה העז" הם: "שני העזים משברשיין", "חמדת", וסיפורי "ספר המעשים". "שני העזים משברשיין", הוא הסיפור החסידי שעליו ביסס עגנון את "מעשה העז". עגנון השתמש בסיפור הכללי ועשה שינויים פקחיים שעזרו לו לבטא את מחשבותיו, ולהפוך את הסיפור העממי לסיפור שלו. "חמדת", הוא סיפור קצר על נער בשם זה שפחד להתגייס לצבא הרוסי ולכן החליט לעזוב את רוסיה בחשאי ולעלות לארץ ישראל. הסיפור מספר לנו מה קורה לו בדרך לארץ ישראל. על אף שהוא שונה

אילנה גולדשטיין היא בוגרת ביה"ס העברי רמז וסיימה שנה א' בבארטרד קולג'. העבודה נכתבה במסגרת שיעור על הסיפור העברי הקצר באוניברסיטת קולומביה.

עם "דידיה מלאים מתוק מדבש וטעמו כטעם גן עדן". אין ספק שכשהבן מגיע לארץ ישראל רואה "הרים רמים וגבעות עם פרי מגדים ובאר מים חיים נוזלים מן ההרים ורוח מפיתה כל מיני בשמים.. אינן מלא חרובים מלאים דבש..." הוא רואה את ארץ ישראל של חלומותיו – ולא ארץ ישראל מציאותית, שבימים ההם היתה יותר כמו "ארץ אוכלת יושביה" מ"ארץ זבת חלב ודבש".

עוד יכולים לראות איך עגנון משתמש ב"חלומות" כשמשווים את "מעשה העז" ל"שני העזים משברשין" וליחמדת. אכן, גם "מעשה העז" וגם "חמדת" "נובעים" מאותו הסיפור: "שני העזים משברשין". בעצם שניהם אותו הסיפור שמשופר בצורות שונות. דבר אחד שמשותף לכל הסיפורים הוא שימוש בסמל המערה, המסמלת לא רק את הנסיעה הממשית מהגלות לארץ ישראל אלא גם את הנסיעה הנפשית. כשי"הרב", הדמות המרכזית "בשני העזים משברשין", הולך במערה, הרבה דברים מוזרים קורים לו: אבנים נופלות עליו מכל צד, שדים שחורים עם לשונות אדומות צועקים, מטבעות כסף מקשקות באזניו ונשים ערומות מופיעות לצדו. המערה הוא סמל לתת-ההכרה של הרב, והדברים שנמצאים בתוך המערה מייצגים אותה ואת כל הדברים שיכולים למנוע אותו מלעלות לארץ ישראל.

עגנון החליט להשמיט את כל הדברים הנמצאים בתוך המערה כשהוא כתב את "מעשה העז", אבל הוא לא שכח אותם לגמרי. הוא רק העביר אותם לספור "חמדת". גם חמדת הלך דרך מערה, אבל מערתו – נודויו בעיר ארופה ובמיוחד נסיעתו ברכבת – הם מערה מטפורית. עגנון מרמז לזה כשהוא כותב שחמדת התחיל את נסיעתו ביום גשום ומעונן. תאור זה דומה לתכונות של מערה שברך כלל היא לחה וחשוכה, בנסיעתו ב"מערה" חמדת פוגש את אותם המכשולים שהרב פגש במערה. האנשים שניסו לשכנע אותו לא לעלות לישראל מסיבות כלכליות – הם המטבעות במערת הרב. האנשים שחמדת פגש בדרך שניסו לשכנע את חמדת לא לעזוב את משפחתו, הם השדים והאבנים. האשה שחמדת פגש ברכבת היא הנשים הערומות שהיו בתוך המערה של הרב. רואים שהסיפורים דומים – אלא ש"חמדת" הוא סיפור יותר ריאליסטי מהסיפור המקורי. יכולים גם לחשוות את הסיפורים האלו לסיפורנו, "מעשה

ש"י עגנון, 1960

ע

גנון כותב את סיפורי "ספר המעשים" בגוף ראשון ונותן בכך טון חדש לסיפורים. בניגוד לסיפורים כמו "מעשה העז", שעוסקים ביהודים היראים שגרים בעיירות של אירופה, סיפורי "ספר המעשים" עוסקים ב"אדם המודרני", האוניברסלי. בניגוד לסגנון החסידי שבתחילה נראה פשוט ודורש ניתוח כדי לגלות את משמעויותיו, סיפורי "ספר המעשים" נראים מסובכים ובלתי-הגיוניים ודורשים ניתוח כדי להסביר את עלילותיהם המבולבלות

העז". למרות שחסרים כאן המכשולים המסויימים במערה, הם נמצאים במקומות אחרים בסיפור. לדוגמא, דברי האיש שאמר לחמדת "אוי לבן שמגורש משולחן אביו" הן אותן המילים שהאב הזקן אומר ב"מעשה העז" – "אוי לו לאב שהגלה את בנו".

נושא החלומות מופיע עוד פעם בתוך החלום שיש לחמדת כשהוא נוסע ברכבת. בחלום הזה נוסע נער בדרך כדי ללמוד הלכה בעיר אחרת ופתאום רואה נערה,

הוא נכנס אתה לתוך מערה ואף פעם לא יוצא. הנערה בוודאי מייצגת את המכשולים בדרך לארץ, ועוד פעם עגנון משתמש במערה כסמל לדרך ארוכה, בניגוד לבן "במעשה העז", הרב ב"שני העזים משברשין" וחמדת, הנער הזה אף פעם לא מגיע לצד השני של המערה. לא מפתיע שהמערה ב"מעשה העז" מגיעה לצפת – עיר המפורסמת בקבלה ה"חלומית".

הנושא הזה, שנרמז בחלום על הנער – "להגיע או לא להגיע לאן שרוצים ללכת" – הוא נושא שכוח במיוחד בספר המעשים. שמות הסיפורים – "לבית אבא", "אל הרופא", "האוטובוס האחרון", רומזים לזה שהדמות מתעסקת באיזו שהיא נסיעה, כשקוראים את הסיפורים רואים שמאמצייהן של הדמויות לשווא כי הן אף פעם לא מצליחות לסיים את נסיעתן. הן כלואות בתוך הווייה חלומית ולא מצליחות לעשות שום דבר ממשי. הנושא הזה של חוסר יכולת "לעשות" דבר נמצא גם ב"מעשה העז", האב הזקן רוצה להגיע לארץ ישראל ומשום חוסר יכולתו לנקוט יוזמה הוא לא מצליח.

עגנון מוסיף לנושא הזה עוד נושא – והוא: הפער בין הדורות. הדור המבוגר, האב בסיפורנו, מדבר הרבה על רצונו לעלות לארץ ישראל אבל לא עושה דבר כדי להגשים את רצונו. לדור הזה הארץ היא משהו מופשט ששייך רק לתפילות ולמחשבות – לא למציאות. הוא מחכה בגלות למשיח שיביא אותו לארץ ישראל. לעומתו, הבן בסיפורנו עושה משהו כדי להגיע לארץ ישראל.

יכולים לראות את ההבדל הזה בין האב והבן בשיחות שיש ביניהם. האב אומר לבנו: "בני מתאווה אני לדעת להיכן היא (העז) הולכת ומהיכן היא מביאה חלב זה". אולי הוא מתאווה לדעת אבל בעצם מה הוא עושה כדי לענות על שאלתו? בניגוד לאביו "עמד הבן והביא משיחה וקשרה". משפט זה מלא משמעות. קודם כל הוא משפט פעיל מאוד. הבן לא יושב ומהרהר, אלא הוא עומד ומביא. נוסף לזה המילים "הביא משיחה וקשרה" מרמזות לעיקר מעשיו של הבן. המובן המילולי של מילים אלו הוא שהבן הביא חבל וקשרו לזנב העז, אבל יכולים להבין את זה גם כמובן יותר עמוק. המילה "משיחה" היא רמז למשיח. הבן האמין שקודם שיבוא המשיח העם צריך לחזור לארץ ולבנותה, ואז יבוא.

המילה "קשרה" גם כן חשובה. בספור

שיעקב עשה (שלא הבין את הסיטואציה בצורה הנכונה) וכמו יעקב, גרם לעצמו צער שהיה יכול להמנע ממנו לו היה פיקח בהתחלה...

שם הסיפור "מעשה העז" מקשר את הרעיונות המרכזיים של הסיפור, וכמותו, יכולים להסביר את שם הסיפור בכמה צורות. כמו שיש הסבר פשוט לעלילת הסיפור גם יש הסבר פשוט לשם, והוא שמעשה העז הוא כמשמעו - סיפור על עז. אבל כמו שיש הסברים עמוקים לספור כך יש הסברים שונים לשם הספור. מעניין מאוד שכשעגנון כתב את סיפורו הוא שינה את השם מ"שני העזים" בשבט שיש" למעשה העז. "ה"א הידיעה" שהיא ציון של משהו מיוחד. איזון עז היא העז? אולי זה קשור עוד פעם לסיפור של יעקב ויוסף, גם בסיפור הזה היתה עז (שעיר עזים). גם סיפורנו וגם הסיפור התנכי הם בעצם סיפורים של מעשה של עז. ("מעשה" במובן של "לעשות משהו" לא במובן "סיפור"). במקרא תפקידה של העז היה "לעזור" ליוסף להגיע למצרים - אחי יוסף רימו את יעקב בזה שהם שמו דם העז על הכתונת של יוסף. ב"מעשה העז" תפקידו של העז היה התפקיד ההפוך - לעזור לבן להגיע לארץ ישראל. והשם "מעשה העז" אומר לנו שהסיפור הוא על היכולת להגיע לארץ ישראל.

הסבר אחר של השם "מעשה העז" הוא תוצאה של משחק דקדוקי. במקום לקרוא את השם "מעשה העז" יכולים לקרוא "מעשה העז" (עם צירה). אם קוראים כך רואים שהסיפור הוא באמת ספור של מעשה על בן שהעז למרוד נגד אביו. זה חוזר להבנת המילה "לקשור" שמשמעותה היא גם להיות "חזק" ולמרוד.

ב"מעשה העז" עגנון הצליח לכתוב סיפור שהוא כל כך פשוט ובאותו זמן כל כך מסובך ומשמעותי. כמוכן זה סיפור אוטוביוגרפי של עגנון וגם של העם היהודי. עגנון ובני-דורו שעזבו את ארץ מולדתם כדי לחזור לארץ ישראל, הם כולם בעצם ה"בן" בסיפור "מעשה העז". כולם עזבו את משפחותיהם ומרדו נגד ההתנהגות המקובלת בחברתם. כולם חוו אותם הדברים שחוו הבן, הרב, וחמדת, בסיפורים השונים. מפני עמקותו של הספור-שיכולים להבינו בכל מיני דרכים - הוא באמת לא רק סיפור אידיאלי לילדים אלא סיפור לכל אדם, בכל גיל. כל אחד יכול להבין את הסיפור ולהזדהות אתו בדרכו שלו.

בארץ ישראל (כמו יעקב), אבל באמת הוא רוצה את ההיפך.

בסוף הסיפור, כשההזדמנות לעלות כבר עברה, האב לומד ממסר בנו, עגנון מדגיש את כוונותיו הראשונות של האב כשהוא אומר: "אולי לאב שהגלה הבנו" יכולים להבין ממשפט זה שהוא מצטער שבנו עזב ועלה. גם יכולים להבין שהוא (האב) מבין שהוא טעה כשהוא רצה למנוע את בנו מללכת ואומר "אוי לי שהגלית את בני - שגרמתי לבני להשאר בגלות".

אולי סוף כל סוף האב למד מבנו - אבל בעצם הוא לא למד בזמן כמו שיעקב איבד את "האספקלריה המאירה" שלו בסיפור התנכי" כך האב איבד את יכולתו לראות בראייה ברורה את הדרך הנכונה כי "מני אז פי המערה סמוי מן העיני". האב לא רק לא למד מבנו אלא גם לא למד מיעקב. הוא עשה את אותה הטעות

"קשרי קשרים" עגנון משתמש בפועל "לקשור" במובן כפול. שם הדמות המרכזית מנסה לקשור חבילותיה ביחד - מעשה חיובי, אבל עגנון דווקא בחר במילה "לקשור" כדי להשתמש במובן השני של לקשור שהוא - "למרוד". ב"מעשה העז" עגנון משתמש במילה לקשור באותה דרך. נכון - הבן באמת קושר את המשיחה לזנב של העז אבל באותו הזמן הוא גם "מרוד" בהוריו ובמנטליות של יהודי הגלות, ונוקט יוזמה לעלות לארץ ישראל.

עגנון מתייחס לענין הבאת המשיח גם ע"י רמזים לתקופה אחרת בהסטוריה. כשהבן מגיע לארץ ישראל הוא נמצא בצפת עיר המקובלים. הוא "שמע כרוז, בואו ונצא לקראת שבת המלכה". זה מרמז למנהגות שבשיבת צפת בתקופת הקבלה לצאת לשדות ולשיר "לכה דודי" בערב שבת. שיר זה קשור להבאת המשיח ולצפיות שהוא יבוא. עגנון מרמז לזה כאן כדי להשלים את הרעיון של "הביא משיחה".

הבן מביע רעיונות אלו במסתב לאביו שהוא שם באוזן העז:

"ואל תשאלני אך הגעתי לכאן אלא אחוז במשיחה שקשורה בזנבה של העז וצא לך בעקבי העז או תלך לבטח דרכך ותביא לארץ ישראל. הוא אומר לאביו: אל תשאלני - אלא עשה - רק בדרך זו תגיע לארץ ישראל."

עגנון מחזק את הרעיון הזה ע"י הרמז תנכי. כשהאב הזקן רואה שהעז חזרה בלי הבן הוא מניח שבנו נהרג: "היה בוכה והולך ומתאבל על בנו, כי אמר 'חיה רעה אכלתהו טורף טורף בני' וימאן להתנחם ויאמר 'ארד אל אבלי בני שאלה' דברים אלו הם ציטוטים מדברי יעקב: שני האבות מתאבלים בטעות על מות בניהם. אבל צריך להיות קשר יותר חזק מסתם דמיון שטחי בין הסיפורים כדי שעגנון ישתמש דווקא בסיפור של יעקב ויוסף.

על מה באמת יעקב מתאבל (מבחינה ספרותית אם לא מציאותית)? הוא מתאבל על ירידת יוסף למצרים, ירידה שלבסוף גרמה לירידת יתר בני ישראל למצרים. זאת אירוניה גדולה שהאב ב"מעשה העז" מצטט את דברי יעקב. בנו עלה לארץ ישראל - ועל זה האב מתאבל, אולי האב לא עלה בעצמו כי הוא לא רוצה באמת לעלות. יעקב מתאבל שבנו ירד לגלות והאב כאן מתאבל שבנו עלה לארץ ישראל, עגנון משתמש באירוניה זו כדי להדגיש את ההרגשות האמיתיות של האב. אולי הוא אומר שהוא רוצה שבנו ושהוא עצמו יהיו

עדנה אופק

אלוהים

אלהים

אנו בְּיַחֵד

וְהוּא בְּרַבִּים

לְכֵן הוּא

לֹא

פֹּחֵד

לְהִיּוֹת תָּמִיד

בַּדָּד

אֵלֹ

הַיֵּינֹ כְּכֹלִים

לְהִיּוֹת תָּמִיד

בְּרַבִּים

לֹא הַיֵּינֹ

מִפְּחָדִים.

כֵּן, בְּאֵמֶת, אֱלֹהִים.